

ПОКОЛІННЯ ЯК СОЦІОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

У статті проаналізовано соціологічні підходи до визначення поняття «покоління». Розглянуто теоретичні та історичні передумови формування феномену покоління, визначається його предметне поле, структура і базові функції. Аналізуються соціокультурні умови формування покоління та його сутнісні характеристики.

Ключові слова: покоління, соціологічні категорії, соціологія віку, вікова стратифікація.

В статье проанализированы социологические подходы к определению понятия «поколение». Рассмотрены теоретические и исторические предпосылки формирования феномена поколения, определяется его предметное поле, структура и базовые функции. Анализируются социокультурные условия формирования поколения и его существенные характеристики.

Ключевые слова: поколение, социологические категории, социология возраста, возрастная стратификация.

This article examines sociological approaches to the definition of «generation». In the article considers the theoretical and historical preconditions of the phenomenon of generation, determines its subject area, structure and basic functions. Analysis of socio-cultural conditions of the generation and its essential characteristics.

Key words: generation, sociological categories, sociology of age, age stratification.

Постановка проблеми. Для дослідників, що вивчають суспільство крізь призму його вікової стратифікації, визначення сутності поняття «покоління» постає важливим об'єктом дослідження. Адже представники різних вікових груп, що є результатом соціалізації за різних соціальних умов, по-різному проявляють себе у процесі соціальної взаємодії, різноманітно позиціонують себе в соціально-політичному просторі. А тому на сьогодні питання визначення періодизації «поколінь» є вкрай актуальним з огляду на сучасні зміни як у символічній, так і в нормативній соціально-віковій диференціації. Соціологічне уявлення про вік постійно змінюється: зокрема, результати досліджень останніх років підтверджують феномен так званої подовженої молодості (пізнього переходу до активної соціальної самореалізації). Поступово подовжується й тривалість соціально активного віку в старшій віковій групі. Зміни у віковому розподілі вимагають їх врахування при глибинному поколінному аналізі та перегляду підходів до визначення періодизації самих поколінь. Крім того, актуальним залишається питання змістовного аналізу самого поняття «покоління».

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичні підходи дослідження категорії «покоління» розглянуті в працях західних учених О. Конта, Ж. Дромеля, Дж. Мілля, О. Лоренца, В. Дільтея, Е. Еріксона, К. Мангейма, М. Мида, Т. Парсонса, Х. Ортегі-і-Гассета, Ф. Ментре, В. Піндера, П. Нора та іншими.

Наукові праці цих учених зробили великий внесок у розуміння сутності цього поняття та його характеристик. Серед російських вчених заслуговують уваги праці Ю. Левади, Т. Шаніна, М. Глотова, Б. Дубина, В. Семенової. Серед українських учених проблематику «поколінь» розглядають в емпіричній соціології, зокрема К. Іващенко, І. Бекешкіна, Є. Головаха та інші.

Виклад основного матеріалу. На думку французького дослідника П'єра Нора, «немає поняття більш банального і однак більш неясного, ніж поняття «покоління» [1, с. 48]. У той же час російський соціолог Теодор Шанін стверджує, що поняття «покоління» являє собою широко розповсюджену аналітичну категорію мови повсякденності, белетристики та ЗМІ, а в сучасній соціології найчастіше вживається як рівнозначне соціально-віковій «когорті» [2, с. 18]. Мультидисциплінарність досліджень вивчення взаємовідносин поколінь та поширеність поняття «покоління» викликає складність розуміння його сутності. Кожна з конкретних наук інтерпретує його виходячи зі свого проблемного поля, при цьому важливе місце в процесі вивчення міжпоколінних взаємин належить соціології, прерогативою якої є вивчення особливостей покоління (визначення статусу і ролі людей різного віку в процесі соціальної взаємодії, їх потенційних можливостей), критеріїв виокремлення поколінь у структурі конкретного суспільства, адаптації кожного нового покоління в соціокультурному та інформаційному просторі.

У своїй статті «Покоління як місце пам'яті» П. Нора зазначає, що термін «покоління» почали вживати, починаючи з Французької революції. До цього був сильний авторитет батьків, коли ж монархія була зруйнована, з'явилася горизонтальна солідарність, стало можливим, наприклад, одружуватися без дозволу батьків із правом успадкування (до цього спадщину передавалося по праву первородства). Концепція «покоління» розвивалася і змінювалася до 1968 року, коли молоді люди створили т. зв. новий вид покоління. У цьому році з'явилася книга під назвою «Покоління», яка виступає проти всіх поколінь і форм авторитарності. Багато говорили і про те, що покоління – це люди одного віку, що мають загальну пам'ять. Стали з'являтися книги з історії літератури, засновані на цій концепції поколінь. І вони іноді зближували авторів, що хоч і мали різницю у віці в 20-30 років, але належали до одного покоління [1 с. 50-53].

Науковою значущістю проблема поколінь вперше набуває в період Нового часу, оскільки саме в цю епоху покоління формуються як особливий соціокультурний феномен. До передумов, що викликали пошук наукового інтересу до цієї проблематики, можна віднести зростання темпу соціальних змін, яке стало причиною того, що кожне нове покоління виявляється несхожим на всі інші. Так, в доіндустріальних суспільствах представники різних вікових груп практично не відрізнялися один від одного, тому що життєвий шлях, який проходили ці вікові групи, був одноманітним та мало різнився між собою. З іншого боку, в цей час відбулося ускладнення соціальної структури, одним із проявів чого робиться перетворення міжпоколінних відносин із відносин усередині невеликого кровноспорідненого колективу у відносини між великими соціальними спільнотами. Також значну роль відіграло зростання соціальної мобільності, утвердження принципів егалітаризму і прагнення поширити ці принципи на відносини між поколіннями (для доіндустріальних товариств було характерно підлегле становище молодших генерацій стосовно старших), у результаті чого міжпоколінні відносини набувають характеру протистояння молодших старшим і починають осмислюватися як соціальна і наукова проблема [3, с. 28].

Уперше увагу до покоління не тільки в сімейному контексті, але і як до органічного соціального феномену, привернув О. Конт, який висунув ідею про природний взаємозв'язок міжпоколінної динаміки і темпів соціального прогресу. Його послідовники також не оминали увагою генераційні проблеми. Огюст Конт у своєму «Курсі позитивної філософії» сформулював гіпотезу, згідно з якою темп суспільних змін залежить від швидкості ротації поколінь [4, с. 24]. О. Конт підкреслював, насамперед, природну закономірність послідовності і зміни поколінь, зумовлену обмеженістю людського життя. Конт не розкриває термін «покоління», але вказує, що кількісно певна тривалість життя позначається і на еволюції соціальних явищ. Сучасні соціологи в цілому доходять подібного висновку,

хоча їхні теорії істотно відрізняються від теорії основоположника соціології.

Так, наприклад, німецький учений Вільгельм Дільтей вважав, що спільне пережиття кількома демографічними когортами значних історичних подій творить «гроно покоління». Не кожна подія стає пережиттям у долі багатьох людей приблизно одного віку: це має бути така подія, яка різко виділяється з шеренги звичних і справляє значний вплив на все подальше життя людей. Вільгельм Дільтей вважав, що люди здатні творити свою особистість і піддавати її ґрунтовним змінам у будь-якому віці, але особливо часто це трапляється в молодості [5].

У свою чергу, американський дослідник Ерік Еріксон, поділяючи гіпотезу Дільтея про те, що покоління твориться внаслідок спільного пережиття людьми значних історичних подій, вважав, що цей процес охоплює тільки молодих людей. Це пояснюється рисами психології молоді. Молодість, на його думку, є перехідною фазою в житті людини, це період, відкритий до сприйняття усього нового, а молодь, як суспільна група, завдяки тому, що вона не є підпорядкована повною мірою суспільним обов'язкам, є автономною щодо усіх інших вікових груп і просякнута сильним внутрішнім почуттям солідарності. Тому саме в молодості творяться покоління, що переймаються спільними ідеалами, мають спільні цінності і суспільні цілі [5].

У цілому ж, у соціально-філософському контексті категорія «покоління» мало різні трактування, які не втрачають своєї актуальності і на сьогодні. Їх можна розподілити на 4 групи:

1) біолого-генетичне або демографічне розуміння, що складається в поділі вікових поколінь батьків і дітей як деякої константи, що не залежить від стану суспільства;

2) позитивістсько-натуралістичне визначення покоління як просторово-хронологічної спільності, де певна вікова група розглядається в контексті своєї просторової і тимчасової локалізації;

3) романтико-гуманітарне або культурно-історичне бачення покоління як ідейно-духовної спільності, заснованої на культурі народу і його цінностях. При цьому, покоління формуються з різною швидкістю, що відповідає швидкості соціальних змін. А кількісний вимір тривалості існування поколінь визначається в цій концепції як середня вікова різниця між батьками та дітьми в цей історичний період.

4) історико-політичне трактування покоління розглядає покоління як тимчасові або панівні на окремому історичному відрізку спільності [6, с. 265].

Введення поняття «покоління» з соціально-філософського в предметне поле соціології вимагало уточнення його понятійного апарату. Важливим кроком у цьому відношенні була опублікована в 1928 р. стаття видатного німецького соціолога К. Маннгейма «Проблема поколінь». На його думку, зміна поколінь – універсальний процес, заснований на біологічному ритмі людського життя, внаслідок якого («а») в культурному процесі з'являю-

ться нові учасники, тоді як б) старі учасники цього процесу поступово зникають; в) члени будь-якого даного покоління можуть брати участь тільки в хронологічно обмеженому відрізку історичного процесу і г) необхідно тому постійно передавати накопичене культурну спадщину; д) перехід від покоління до покоління є послідовним процесом» [7, с. 112]

Але на думку П. Нора, «покоління» – це досить специфічна категорія, яка не використовує конкретну категорію часу [1, с. 52]. На відміну від нього, Ю. А. Левада у своїй статті «Покоління ХХ століття: можливість дослідження» пише, що зв'язок із часом при визначенні покоління все ж таки існує. Але існують відмінності в процесі зміни поколінь. Так, «плавний» перехід від одного покоління до іншого можна уявити собі тільки в традиційному суспільстві, де такий перехід відбувається в рамках сім'ї. У сучасному ж житті, стають можливими такі феномени, як «ключові» покоління, що задають «тон», «розриви» і конфлікти між поколіннями «батьків і дітей». При цьому Левада наголошує на тому, що «соціальне значення покоління не може вимірюватися досвідом або настроями «більшості» або «маси», що репрезентується в опитуваннях громадської думки», – мова може йти тільки про чисельно невеликі елітарні групи, які відіграли величезну роль у культурній і політичній історії країни [2, с. 40]. Тобто існують певні «поколінні зразки» які формуються значущими групами та задають тон характеристики покоління.

У цьому ж напрямку висловлювався і Х. Ортега-і-Гассет, який намагався «очистити» поняття покоління як від його біологічних витоків, так і від індивідуалізму. Покоління, за його словами, – це не жменька видатних особистостей і не маса випадкових індивідів – ровесників, а свого роду «динамічний компроміс між масою і індивідом», якісно нова інтегруюча сила, без якої немає суб'єкта історичної діяльності. Філософ порівнює покоління з караваном, в якому йде полонений, але одночасно потай вільний і задоволений чоловік, «вірний поетам свого віку, політичних ідей свого часу, типу жінок, популярному в дні його юності, і навіть ході, до якої він зник у свої двадцять п'ять років» [7, с. 108].

Варто також відзначити теорію поколінь, яку розробили американські дослідники Нейл Хоув та Вільям Штраус. На їх думку, історія розвивається циклами, тривалість яких приблизно дорівнює тривалості людського життя, тобто 80-90 рокам, що складаються при цьому з чотирьох періодів, що відрізняються один від одного домінуючими в суспільстві настроєм і цінностями. Автори теорії також наголошують на тому, що покоління об'єд-

нується навколо певних сумісно пережитих подій та визначається певним проміжком часу, під час якого закладаються цінності, які будуть подібними для людей однієї вікової групи, та значно різнитись від цінностей та орієнтирів іншої вікової групи. Різниця цих цінностей може породжувати труднощі соціальної взаємодії між представниками різних поколінь у соціумі. Автори пропонують розуміти соціальне покоління як сукупність людей, народжених у 20-річний проміжок часу, які мають три загальні критерії: вікове положення в історії, тобто переживання тих же основних історичних подій у приблизно однаковому віці, єдині вірування і моделі поведінки, а також відчуття причетності до цього покоління [8].

На важливості критерію «різниці цінностей» при визначенні покоління наголошує також і російська дослідниця В. Семенова. Так, на її думку, певні розбіжності між окремими цінностями різних генерацій, що зазвичай виливаються у так звані конфлікти поколінь, наявні в межах практично кожного антропологічного покоління, коли транзиція молодших членів родини супроводжується виникненням конфлікту старих та нових цінностей щодо способу життєдіяльності, самореалізації та самоствердження [2, с. 100].

Доволі поширеним на сьогодні є визначення російського дослідника М. Б. Глотова: «Покоління – це об'єктивно сформована соціально-демографічна та культурно-історична спільність людей, об'єднаних кордонами віку і загальними умовами формування та функціонування в конкретно-історичний період часу. Поколінню притаманні типові антропогенні, соціально-психологічні, ідейно-моральні та етнокультурні характеристики, подібні духовні цінності, соціальний досвід та стиль життя» [9, с. 42]. Таке визначення найбільш повно охоплює компоненти категорії «покоління» та враховує майже всі перелічені вище підходи до соціологічної інтерпретації цього поняття, проте не дає кількісно-часових показників визначення кордонів поколінь.

Висновки. Враховуючи важливість з'ясування методологічних аспектів досліджуваної проблеми, варто відзначити, що покоління як соціологічну категорію слід розглядати як об'єктивно сформовану спільність людей, що характеризується низкою суттєвих ознак. До таких ознак належить: класова приналежність, спільність історичного періоду та умов фізичного, психологічного та соціального формування цього покоління, спільна й історична діяльність за рішенням єдиних соціальних завдань, зумовлених конкретними історичними суспільно-політичними цілями, спільність віку, соціального досвіду і соціально-психологічних ознак.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нора П. Поколение как место памяти / Нора П. ; Пер. Г. Дашевского // Новое литературное обозрение. – 1998. – № 30. – С. 48–72.
2. Отцы и дети: поколенческий анализ современной России : Сборник научных трудов под ред. : Ю. А. Левады, Т. Шанина ; Моск. высш. шк. соц. и экон. наук. – М. : Новое лит. обозрение, 2005. – 326 с.

3. Пушина, Л. Ю. Поколение как социокультурная общность / Л. Ю. Пушина // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия Социальные науки. – Н. Новгород : Изд-во ННГУ им. Н. И. Лобачевского. – 2011. – № 3 (23). – С. 28–35.
4. Дыльнов Г. В. Поколенческая организация современного российского общества (специфика современных межпоколенческих отношений): Коллективная монография / Г. В. Дыльнов, Н. В. Шахматова под ред. Г. В. Дыльнова и Н. В. Шахматовой. – Саратов : Изд-во «Научная книга», 2003. – 321 с.
5. Танчин И. З. Социология: [навч. посіб.] / [Електронний ресурс] / И. З. Танчин. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – К. : Знання, 2008. – Режим доступу : http://info-library.com/content/6152_Molod_y_sociologichnomy_konteksti.html.
6. Исаева М. А. Поколение / М. А. Исаева // Знание. Понимание. Умение. – 2011. – № 1. – С. 265–268.
7. Лисовский В. Т. Диалектика преемственности поколений / В. Т. Лисовский // Социология молодежи : [учебник] / Отв. ред. В. Т. Лисовский. – СПб., 1996. – 361 с.
8. Strauss, W., Howe, N. The Fourth Turning: An American Prophecy – What the Cycles of History Tell Us About America's Next Rendezvous with Destiny [Електронний ресурс] / Strauss, W., Howe, N. – N. Y. : Broadway Books, 1997. – Режим доступу : <http://pix.cs.olemiss.edu/econ/fourthTurning.pdf>.
9. Глотов М. Б. Поколение как категория социологии / М. Б. Глотов // Социологические исследования. – 2004. – № 10. – С. 42–48.

Рецензенти: Лозко Г. С., д.філос.н., професор;
Ляпіна Л. А., к.політ.н., доцент.

© Онищенко А. С., 2014

Дата надходження статті до редколегії 30.05.2014 р.

ОНИЩЕНКО Анна Сергіївна – аспірантка кафедри соціології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Коло наукових інтересів: соціологія віку, теорія поколінь.